

TOPONÍMIA DE LA VALL MITJANA DE L'ÉSSERA (OSCA). CARACTERITZACIÓ LINGÜÍSTICA.

Moisés SELFA SASTRE

INTRODUCCIÓ

El treball que a continuació presentem és el fruit d'una doble activitat lingüística: la recollida de la toponímia documental de la Vall Mitjana de l'Éssera cercada a fonts documentals inèdites i l'intent d'explicar cadascun dels topònims registrats des del punt de vista de la lingüística diacrònica. Aquesta toponímia, en general, constitueix un conjunt de testimonis lingüístics del passat d'un enorme interès científic pel coneixement de les parles pirinenques. La pobra documentació existent sobre els nuclis de població que conformen la nostra zona d'estudi i la pobresa de notícies del seu passat històric feia necessari el treball de recopilació i anàlisi lingüística toponímica que hem realitzat.

Vistes aquestes consideracions inicials, els objectius immediats d'aquest treball són:

- 1.- Recollir la toponímia documental de la Vall Mitjana de l'Éssera que pugui contenir-se en diferents fonts documentals inèdites.
- 2.- Analitzar i determinar en quina mesura reflecteix la toponímia documentada les característiques lingüístiques de les parles pirinenques.

MARC GEOGRÀFIC

La zona geogràfica sobre la qual efectuem el nostre estudi lingüístic ocupa una bona part dels municipis situats a l'esquerra i a la dreta dels marges del riu Éssera. Per raons purament pràctiques, s'ha preferit centrar l'estudi únicament en una part d'aquesta àmplia zona geogràfica, el que ací hem denominat Vall Mitjana de l'Éssera, sector que pot considerar-se, a més a més, suficientment representatiu.

Els pobles estudiats són els tres de l'Ajuntament de Campo (Belveder, Campo i Peralta), els deu de l'Ajuntament de Foradada del Toscar (Bacamorta, Espluga, Las Colladas, Foradada de Toscar, Lascorz, Murillo de Liena, Navarri, Relespe, Senz i Viu), els tres de l'Ajuntament de Seira (Abi, Barbaruens i Seira), els cinc de l'Ajuntament de la Vall de Bardaxin (Aguascalas, Biescras, Esterún, Llet i Santa Mora) i, finalment, els vuit de l'Ajuntament de la Vall de Lierp (Egea, Padamin, Piniello, Pociello, Pueyo, Reperós, Sala i Sarrat). Entre tots ells ocupen aproximadament uns 110 km quadrats. Cap d'aquests nuclis de població és suficientment gran com per a exercir de centre administratiu de la zona geogràfica descrita. En aquest sentit, els punts d'atracció més importants són Benasc al nord i

Graus al sud. Excepte Campo, amb 358 habitants, cap dels pobles anomenats supera la xifra dels 100 habitants.

La zona sobre la qual efectuem l'estudi és l'àrea més nord-occidental de la comarca de la Ribagorça, la que constitueix el límit amb la veïna comarca del Sobrarb; però, en cap cas pot pensar-se que es tracte d'un espai geogràfic clarament definit en relació al seu entorn. Tant geogràficament com històricament, la nostra àrea d'estudi només pot ser delimitada tenint en compte un grup més ampli de nuclis de població dels que en aquestes línies s'estudien.

Geogràficament, la Vall Mitjana de l'Éssera està formada per dues grans cadenes muntanyenques de similars característiques orogràfiques: per una banda, al nord d'aquest s'ubica el massís del Cotiella i, per un altra, al seu sud el massís del Turbó. La xarxa hidrogràfica és molt important. En aquest sentit els rius Cinca, Cinqueta i Éssera presenten uns cabals que poden ser quantiosos durant la fusió nival. La complexa xarxa de rierals originats entre el Cotiella i la serra de Chia constitueixen un laberint de barrancs que acaben formant el barranc de Barbaruens.

RECOPILOCIO TOPONIMICA

Labor important, i òbviament prèvia a l'estudi pròpiament dit dels topònims, és la recopilació del material que després s'ha d'analitzar. Com que el nostre estudi està basat fonamentalment en fonts documentals, aquesta feina de recopilació la vam efectuar a partir de la revisió de documents antics i moderns.

Seria desitjable poder comptar amb un major volum de documentació sobretot d'índole medieval. El professor Martín Duque advertia que "el mayor freno para el avance de la historiografía de la Edad Media aragonesa lo constituye todavía, principalmente, el amplio vacío que suponen el relativo desconocimiento y las dificultades de utilización de los fondos documentales de los establecimientos monásticos medievales del país" (Martín Duque, 1957:1).

La nostra labor de recopilació toponímica va començar amb la revisió de la documentació medieval inèdita directament relacionada amb la nostra zona d'estudi. En aquest sentit, llegirem els *Documentos del Monasterio de San Victorián* conservats a l'*Archivo Histórico Nacional*, els quals aporten dades molt útils, especialment pel que fa al nom dels pobles, l'anomenada toponímia major, però manquen d'informació suficient pel que fa als noms dels camps, muntanyes i partides, la toponímia menor.

Quant a la lectura i anàlisi de la documentació d'èpoques més modernes, els textos sobre finques i possessions són més abundants que en èpoques anteriors. La lectura i buidat d'aquestes fonts documentals dona com a resultat un ampli inventari dels topònims utilitzats fa tres o quatre segles. En aquest sentit els *Protocolos Notariales de Pedro Guart* conservats a l'*Archivo Capitular de Lérida* ens han set d'una especial utilitat. Els *Protocolos Notariales de Pedro Guart* són, segons el nostre enteniment, un element clau per conèixer bona part de la toponímia, en part avui perduda, que es venia utilitzant des d'antany. El seu interès, malgrat es tracta d'un text de data relativament recent (primera meitat del segle XVII), recalca no tant en registrar variants que ajudin a explicar el topònim quant que es tracta d'una recopilació d'alguns topònims que s'utilitzen en aquest moment històric concret. En efecte, tenint en compte que allí es fa una relació de diverses finques dels propietaris d'un terme municipal determinat, per a nosaltres és com si de fet haguéssim realitzat una enquesta toponímica a cadascun dels terrenys citats en el text.

CARACTERITZACIÓ LINGÜÍSTICA DELS TOPÒNIMS DOCUMENTATS

Oferim, a continuació, l'estudi lingüístic del corpus toponímic presentat al nostre treball:

FONÈTICA.

1.- VOCALISME.

1.1.- Vocalisme tònic.

1.1.1.- La Ē breu accentuada presenta les següents solucions:

- a) Ē > *ia* per metafonia de la vocal final -a sobre el diftong: *Biascras* (<VĒSCARA), *Ciallas* (<CĒLLAS), *Lianta* (<LĒNTA), *Piazza* (<*PĒTTIA).
- b) ĒLLA > -*ialla* per metafonia de la vocal final -a sobre el diftong: *Contriallas* (<CONTRA ĒLLAS), *Fonteciallas* (<FONTICĒLLAS), *Gargantialla*.
- c) Ē > *é*: *capella* (<CAPPĒLLA), -*pera*, -*insola* (<PĒTRA).

1.1.2.- La Ō breu accentuada presenta les següents solucions:

- a) Ō > *ua*: *Barbaruans* (<VALLEM BARŌNII), *Enquantra* (<EN CŌNTRA), *quanqua* (<CŌNCAM), *Puant* (<PŌNTEM).
- b) Ō > *ue*: *dueno* (<DŌMĪNUS), *Nueva, cassa* (<NŌVA), *Puente* (<PŌNTEM), *Puerta, placa de la* (<PŌRTAM), *Pueyo* (<PŌDĪUM), *Quello* (<CŌLLIS).
- c) -ŌLUS > -*uelo*: *Confinuelo* (<CONFĪNŌLUS), *Ponferrueli* (<PŌNTEM FĒRRŌLUS).
- d) -ŌNTIA > -*uença*: *Caguença(s)* (<CAVŌNTIA(S)).

1.2.- Vocalisme àton.

1.2.1.- Vacil·lació vocàlica. Podem distingir dos casos:

- a) vacil·lació en la representació de la *a* i de la *e* àtones: *Sarrado* i *Sarrat* enfront de *Serrilla*, *Latonero* enfront de *Letonero*.
- b) vacil·lació en la utilització de la *e* i de la *i* àtones: *Ceresseras* enfront a *Ciresal* i *Ciressa*.

1.2.2.- La -E final. Podem distingir dos casos:

- a) es conserva a *Puente, Torre, Salitre* i *Valle*.
- b) es perd a *Puant* (<PŌNTEM).

1.2.3.- La -O final. Podem distingir també dos casos:

- a) per norma general, es conserva: *Cabo, Campo, Castiello, Congosto, Dueno, Latonero, Miano, Molino, Noguero, Pedacillo, Plano, Prado, Prado de baixo, Pregoniello, Puzo, Quello, Rialbo, Sibero*.
- b) únicament es perd a tres casos: *Lorenz, Porter, Sarrat*.

1.2.4.- Altres fenòmens lingüístics vocàlics esporàdics:

- a) **Metafonia vocàlica** per influència lingüística que exerceix la vocal final -U sobre la vocal inicial: *Puzol* (<PŪTTEŌLUS).
- b) **Presència de la -i final:** *Ponferrueli*. En alguns nuclis de població de la Ribagorça és freqüent utilitzar, per exemple, veus com *Ferri* 'ferro', *Sistiri* (Benés), *Solanisi* (Viu), *Ruixiri* (Ribera de C.), *Nyiri* (Unarre), *Pedrinyeri* (Sant Orenç), *Costapuieli* (Aulet), *Comamuixili* (Sopeira), *Buixiri, Benetrueli* (Coromines, 1965:137), per exemple.

2.- CONSONANTISME.

2.1.- Consonants inicials simples.

2.1.1.- La F- inicial llatina es conserva sempre: *Ferreria* (<FĒRRARĪA), *Font* (<FŌNTEM), *Fonteciallas* (<FONTĪCĒLLAS), *Fustero* (<FUSTARĪU), *Fexa(roia)* (<FASĀCIA), -*Ferrueli, pon-* (<FĒRRŌLU), *Fortunno* (<FORTUNIUS), *Fumaral* (<FŪMARRĀLE).

A altres textos aragonesos, la F- inicial llatina "se pierde en poquísimos casos que ya han sido sometidos a discusión" (Alvar, 1987:76).

2.1.2.- La G-, J- inicials llatines apareixen grafiades com *a* <g>: *Sant Gines* (<GENESIUM), *Guncar* (<JŪNCĀRE). Avui la *g-* inicial adquireix un so clarament palatal tal com nosaltres hem oït a [ĉunkár] 'juncar'.

2.1.3.- La L- inicial llatina presenta les següents solucions:

a) es conserva a *Lanas* (<*LANDAS), *Letonero* (<LATONARĪŪ), *Letones*, *Longaderas* (<LŌNGATARĪAS).

b) adquireix un caràcter palatal [ʎ]: *Llaneta* (<*LANDĪTTA), *Llagunas* (<LACŪNA), *Llezina* (<(Ī)LICINA). Pel que fa al cas de *Liena* (<*LĒNA) pensem que la grafia <li-> vol representar un so també palatal¹.

2.2.- Consonants interiors simples.

2.2.1.- L'oclusiva labial sorda -P- apareix en tots els casos que hem documentat sonoritzada: *Abela* (<APĪCŪLA), *Cabaneta* (<CAPANNĪTTA), *Cabo* (<CAPUT), *Riba* (<RĪPAM).

2.2.2.- L'oclusiva dental sorda -T- presenta les següents solucions:

a) es conserva sorda a *Letonero* (<LATONARĪŪ).

b) es sonoritza a *Collada* (<CŌLLIS LATA), *Foradada* (<FORATĀTA), *Prado* (<PRATUM), *Redona* (<ROTŪNDA), *Sarrado* (<SARRĀTUM), *Satiada* (<SATĪĀTA).

2.2.3.- L'oclusiva velar sorda -K- apareix a tots els casos que hem documentat sonoritzada: *Llagunas* (<LACŪNAS), *Pregoniello* (<PRAECONIĒLLUS).

2.2.3.- La -D- intervocàlica llatina es conserva a *Belveder* (<BĒLLUM VĪDĒRE) com és propi de l'aragonès.

2.3.- Consonants inicials agrupades.

2.3.1.- Conservació del grup PL-: *Plaça* (*PLATTEA), *Plana* (<PLANA), *Planacas* (*PLANĀCCAS), *Planss* (<PLANAS), *Plano* (<PLANUS). Avui, tal com pensem que succeïa als segles XVI-XVII, el grup *pl-*, tant en posició inicial com en implorativa, adquireix un caràcter semipalatal: [pljáno] 'llano', [Espljúga] 'Esplugu'. Evoluciona a la líquida palatal [ʎ], creiem que per la influència que sobre el nostre notari va exercir la veïna llengua castellana, a *Lanos* (<PLANOS) i *Llaçeta* (<*PLATTĪTTA).

2.3.2.- Conservació del grup CL-: *Clot* (<*KLŌPTON), *Clossa* (<CLAUSA), *Closas* (<CLAUSAS).

2.3.3.- El grupo inicial GL- adquireix un caràcter palatal [ʎ] a *Lera* i *Liera* (<GLAREA).

2.4.- Consonants interiors agrupades.

Es tracta aquest d'un apartat on podem distingir diverses seqüències lingüístiques. Anirem descrivint-les una a una, bé es tracte de conservació, sonorització o assimilació del grup consonàntic en qüestió:

2.4.1.-KT->-t-: *Letones* (derivat de LACTE), *Salitar* (<SALICTĀRE).

2.4.2.-MB->-m-: *Coma* (<*CŪMBA), *Palomero* (<PALŪMBARĪŪ).

2.4.3.-MP->-mp-: *Campo* (<CAMPUS), malgrat nosaltres hem oït al senyor Ramón Noguero de Navarra la forma *cambo* 'camp'.

2.4.4.-ND->-n-: *Barana* (<*VARANDA), *lanas* (<*LANDA), *Panar* (<PANDARE), *redona* (<ROTUNDA).

¹ Aquest fenomen lingüístic creiem que és així malgrat que a la pronunciació popular del topònim major *Murillo de Liena* [murilodeljéna], el grup <li-> no represente un so palatal.

2.4.5.-NK->-ng: *Requengo*.

2.4.6.-NS->-ns: *Insola* (<INSŪLA).

2.4.7.-TR->-r: *Pera el campo* (PĒTRA), *Peralta* (<PĒTRA ALTA), *Perriallas* (<PĒTRĒLLAS), *Reperos* (RĪVUS PĒTROSUS).

2.5.- *Consonants interiors dobles*.

2.5.1.-LL->-ll [ʎ]: *Capella* (<CAPĒLLA), *Ciallas* (<CĒLLAS), *Collada* (CŌLLIS LATA), *Fonteciallas* (<FONTĪCĒLLAS), *Perriallas* (<PĒTRĒLLAS), *Valle* (<VALLIS).

2.5.2.-NN->-n [ŋ], però possiblement passant per un estat de geminació a jutjar pel manteniment de la grafia <nn>: *Cabaneta* (<CAPPANĪTTA), *Canamas*, *Penna* (<PĪNNA).

2.5.3.-RR->-rr: *Ferreria* (<FĒRRARĪA), *Fumarral* (<FŪMARRĀLE), *Parrar* (<*PARRICĀRE), *Pinarral* (<PĪNARRĀLE), *Sarrado* (<SARRATUM), *Serrilla* (<SERRICULA).

2.6.- *Grups consonàntics amb J*.

D'igual forma que quan hem tractat les consonants interiors agrupades, als grups consonàntics amb J ens trobem també amb diferents seqüències lingüístiques:

2.6.1.Cons+TJ, -TJ-, -KJ- donen c, ç o z (possiblement [ə]) sense distinció de sonoritat (ALVAR, 1987:90): *Cagueñas* (<CAVŌNTĪA), *Corçanes*, *Barza* (<*BARTĪA), *Llaçeta* (<*PLATTITTA), *Maleza* (<MALITIA), *Plaça* (<*PLATTEA), *Puçet*, *Puzo*, *Puzol* (<PŪTTĒOLUS), *Piazza* (<*PĒTTĪA).

2.6.2.Cons+KJ > x possiblement [ʃ]: *Fexa* (<FASCĪA).

2.6.3.-BY- > i [y]: *Roia* (<RŪBĒA).

2.6.4.-DJ- > i, y [y]: *Pueio*, *Pueyo* (<PŌDĪŪM), *Puial*, *Puyals* (<PŌDĪĀLE), *Puyuelo* (<PŌDĪŌLU).

2.6.5.-LJ- > ll [ʎ]: *Sallanz* (<SALIENTEM).

2.6.6.-NJ->ni, nn [ŋ]: *Biniás* (<VĪNĒAS), *Fortunno* (<FORTUNIUS), *Vinia*.

2.6.7.-SJ-: es produeix metàtesi del grup i la J inflexiona la 'a' precedent: *ciresal* (<CĒRASĒALE).

2.7.- *Grups secundaris*.

2.7.1.-K'L->l [ʎ]: *Abelas* (<APICULAS), *Campillons* (<CAMPĪCULŌNE), *Cornillon* (<CORNĪCULŌNE), *Cruzellada* (<CRUCĪCULĀTA), *Serrilla* (<SERRĪCULA).

2.7.2.-M'N->n [ŋ]: *dueno* (<DŌMĪNUS).

2.8.- *Consonants finals*.

2.8.1.-t: *Clot* (<*KLŌPTON), *Sarrat* (<SĒRRĀTU).

2.8.2.-ns: *Sesuans*.

2.8.2.-nt: *Puant* (<PŌNTEM).

2.8.3.-z: *Lorenz*.

2.9.- *Altres fenòmens consonàntics*.

Presentem, a continuació, una sèrie de fenòmens lingüístics consonàntics que no poden classificar-se amb propietat als diferents apartats que hem distingit dins el nostre estudi lingüístic:

2.9.1.-S- es representa sistemàticament mitjançant -ss-: *Cassa* (<CASA), *Cassa nueva*, *Cassa de Ciallas*, *Cassa de la ferreria*, *Cassa de Lorenz*, *Cassa de la plana*, *Clossa* (<CLAUSA) malgrat també hem documentat la forma *Closa*, *Pinosa* (<PĪNŌSA). Pareix ser que la grafia <-ss-> volia indicar una pronunciació sorda d'aquest so.

2.9.2.-Metàtesi recíproca: L ... D > d ... l: *Paul* (PALUDE<PADULE(M)).

2.9.3.-Dissimil·lació consonàntica: *colomina* (<CONDOMINA).

ELEMENTS DE MORFOLOGIA

El nombre. És típic de la parla de la nostra zona d'estudi la formació del plural afegint una -s, malgrat el singular acabe en consonant: *camamas, campillons, plans, puyals*. Ara bé, sens dubte, el cas de formació de plural més interessant a la parla de la Vall Mitjana de l'Éssera és aquell en què participa el morfema -z. La presència del so interdental fricatiu sord [θ] és possible gràcies al fet que queden en contacte les consonants [t] o [d] amb [s], signe morfològic de plural. D'aquesta manera, l'aragonès va igualar en la seva evolució el so (i fonema) dentoalveolar africatat sord [sθ] i la fusió dels sons -t o -d finals més la -s de plural (Vázquez, 1995:200): *Lascorz* (<COHORTEM), *Sallanz* (<SALIENTES).

La sufixació. La sufixació és un tipus de creació lèxica abundantíssim a tota la nostra zona d'estudi. Nosaltes hem documentat fins a divuit tipus de sufixos diferents (-ada, -al, -ano, -ana, -ar, -at, -ella, -eria, -ero, -era, -et, -illo, in, etc.). Tot i això, creiem haver registrat dos sufixos d'especial singularitat etimològica per a nosaltres:

1.-arra (<*-ARRU): sufix d'origen preromà, possiblement vasc. El seu sentit essencial és el despectiu: *Fumarral*.

2.-un (<*-uïn<*oin): sufix probablement d'origen també bascoide (Michelena, 1990:507). El seu contingut semàntic és el d' 'al peu de': *Esterun, Naspunt*. En aquest sentit, existeixen un gran nombre de nuclis de població a la província d'Osca que conserven al seu si la presència d'aquest sufix: *Presún, Rapún, Sahunc, Secorún, Sercún, Sescún, Sesún, Sisún*, per exemple.

BIBLIOGRAFIA

- ALVAR, Manuel (1987), *Estudios sobre el dialecto aragonés I*, Zaragoza, Institución "Fernando El Católico".
- COROMINES, Joan (1965), *Estudis de toponímia catalana I*, Barcelona, Biblioteca Filològica Barcino.
- MARTÍN DUQUE, "Colección diplomática de San Victorián de Sobrarbe y Santa María de Obarra (1000-1219)", *Argensola* (1957), núm. 29, p. 1-12.
- MICHELENA, Luis (1990), *Fonética histórica vasca*, San Sebastián, Anejos del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo".
- VÁZQUEZ, Jesús, "Particularidades morfológicas en la formación del plural del altoaragonés arcaico, a la luz de la toponimia", *AFA* (1995), LI, p. 197-215.